

MARTERPASSEN 25

*Jaarbrief over 2018 van de
Werkgroep Boomarter Nederland*

April 2019

Uitgave van de Werkgroep Boomarter Nederland van de
Zoogdierverseniging

www.werkgroepboomarter.nl

Beschouwingen omtrent de boommarter in Vlaanderen: in het spoor van de vos en de steenmarter?

Koen Van Den Berge, Jan Gouwy & Filip Berlengee

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO), Geraardsbergen/Brussel (B).

1. Inleiding

Om met een cliché te beginnen: de tijden zijn veranderd. Voor de eerste verspreidingskaarten van soorten steunde men in België, net zoals in andere landen, op ingezamelde dode exemplaren bewaard in (museum)collecties: het waren de enige betrouwbare 'harde data'. Het leverde soms bizarre beelden op, waarbij zelfs verondersteld algemene soorten nauwelijks schenen voor te komen, gewoon omdat kennelijk niemand ooit de moeite had gedaan specimens in te zamelen en gedocumenteerd te bewaren. Natuurhistorische auteurs uit de periode van eind de jaren 1800 tot halfweg de jaren 1900 bleven dan ook niet zelden op de vlakte over de concrete status van soorten.

Later volgden (ons aller) verdienstelijke pogingen om via indirecte bronnen, zoals enquêtes of jacht en bestrijding, de status van soorten en hun trends te reconstrueren – soms gekoppeld aan eigen veldonderzoek door (zeldzame en vaak vrijwillige) natuuronderzoekers. Het leverde (al dan niet) "voorlopige" atlassen op, waarin doorgaans een behoorlijk gediversifieerd en geargumenteed beeld kon worden gepresenteerd. Tegelijk diende dit beeld vaak toch ook nog met de nodige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Het boekje 'Zoogdieren - Inventarisatie van Vlaanderen (1976 - 85) van Holsbeek et al. (1986) was in deze context heel verdienstelijk.

2. Ontwikkelingen in het vergaren van verspreidingsgegevens

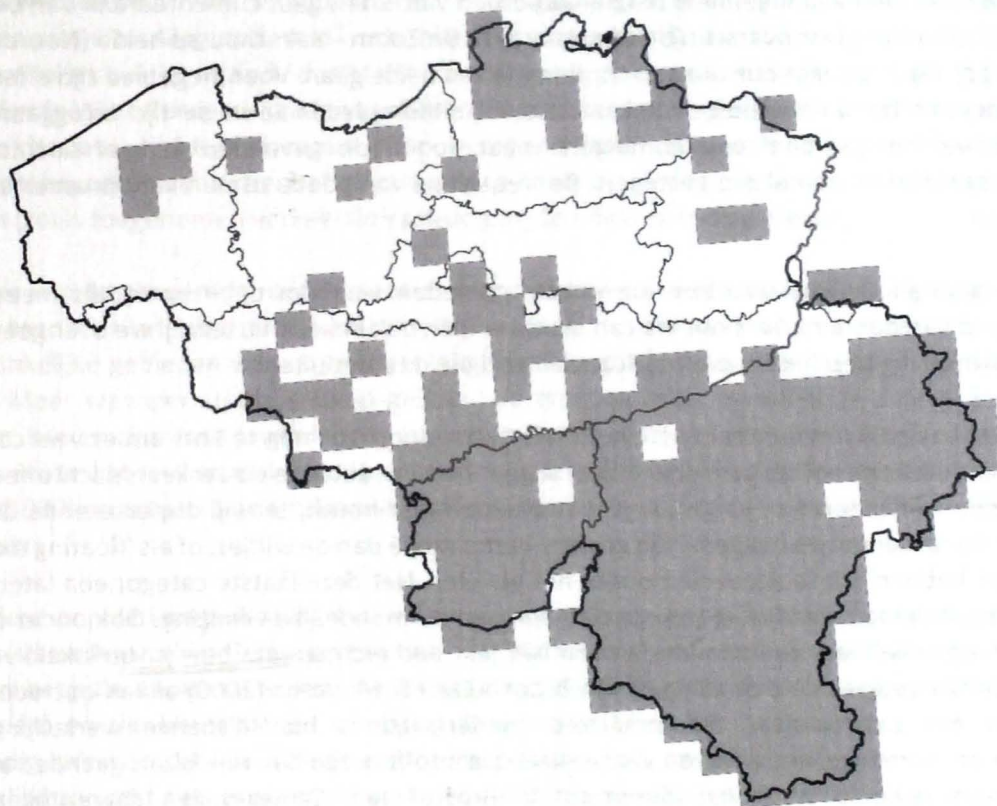
Data uit jacht en bestrijding hebben we voor diverse soorten, zoals de boommarter, al decennialang officieel niet meer ter beschikking. Hooguit raakten ons nog enkele (inmiddels illegale) dodingen toevallig bekend. Jachtbuit als potentiële informatiebron van weleer kon ten dele vervangen worden door het georganiseerd registreren, inzamelen en onderzoeken van slachtoffers van het ondertussen sterk toegenomen verkeer. Dergelijke 'harde data' lagen dan ook aan de basis van de eerste recente verspreidingskaart van de boommarter in Vlaanderen, zoals onder meer gepubliceerd in de Vlaamse zoogdierenatlas (Van Den Berge & De Pauw 2003). Aldus kon, letterlijk, een blinde vlek op de kaart van het West-Europese boommarterareaal ietwat ingekleurd worden.

Het verspreidingsbeeld in Vlaanderen was analoog aan dat van zuidelijk Nederland. Beide samen gaven zij invulling aan een zeer ijl bezet boommarterareaal tussen enerzijds de rivieren Sambre en Maas in het zuiden, en anderzijds Rijn, Waal en Maas in het noorden (Van Den Berge et al. 2000). In de regio's ten zuiden en ten noorden van deze natuurlijke barrières, respectievelijk in de Belgische Ardennen en op de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug, waren vanouds wel vitale boommarterpopulaties bekend. Ook toen bleef het nog hoogst onduidelijk hoe de (nabije) toekomst van de boommarter zou evolueren.

Vandaag zijn we dankzij nieuwe technologische ontwikkelingen in een nieuw tijdperk beland op het vlak van verspreidingsonderzoek van tal van 'moeilijke' soorten, zoals ook de boomarter. Het is amper (!) van oktober 2007 geleden dat we vanuit Vlaanderen, als gastspreker genodigd op het Nederlandse boomartersymposium, een allereerste cameraval-opname van een boomarter in primeur konden tonen – toen nog gerealiseerd met een analoge camera met klassiek flitslicht. Ondertussen hangen er vele honderden gesofisticeerde digitale cameravallen in allerlei natuurgebieden, parken en tuinen, die ons dagelijks vele duizenden beelden tonen van een voorheen verborgen gebeuren, waarbij regelmatig ook boomarters te zien zijn.

3. Actueel voorkomen

Kaart 1 toont de kaart die recentelijk op niveau van het federale België opgemaakt werd in het kader van de zes-jaarlijkse rapportage aan de Europese Commissie van de Natura 2000-soorten, waaronder de boomarter.

Kaart 1. Verspreiding van de boomarter in België in de periode 2013 -2017 met EU-referentiegrid 10 km x 10 km, volgens rapportering 2019 (in voorbereiding) van de Natura 2000-soorten. Voor Vlaanderen (noorden) met weergave van de provinciegrenzen, voor Wallonië (zuiden) met situering van de rivieren Samber en Maas.

Voor Vlaanderen lijkt de *verspreiding* op het eerste gezicht misschien niet zo spectaculair gewijzigd ten opzichte van eerdere kaartjes (zie Van Den Berge et al. 2000 en Van Den Berge & De Pauw 2003). De verandering betreft, naast toch wel een effectieve uitbreiding (vooral in de Kempen) vooral ook de sterk toegenomen frequentie van de waarnemingen en de zekerheid van vestiging.

Daarnaast is er de een manifeste uitbreiding van het Waalse areaal in noordelijke richting, waarbij de zone ten noorden van de Samber-Maas-lijn nu bijna volledig 'opgevuld' is geraakt – terwijl daar voorheen (Libois 2006), op basis van data tot de vroege jaren 1980, niet één waarneming werd geregistreerd. Hoewel ook hier de inzet van cameravallen als nieuwe techniek wel een rol zal spelen op het vlak van detectie, is er ongetwijfeld tegelijk ook een effectieve areaaluitbreiding aan de orde. Deze evolutie lijkt binnen afzienbare tijd te zullen resulteren in het ineenvloeien van de voorheen gescheiden (?) Belgische deelpopulaties, net zoals dit over de landsgrenzen heen op ruimere schaal te verwachten valt.

De recente omwenteling in detectiemogelijkheid stelt ons als onderzoekers voor een nieuw probleem: gaat het om reële nieuwe ontwikkelingen binnen een soort, of hebben we voorheen steeds een en ander over het hoofd gezien? Het is een vraag die menig boomarteronderzoeker actueel bezighoudt en niet zomaar in haar algemeenheid te beantwoorden valt. Zoals gedocumenteerd in Van Den Berge et al. (2016) voor het grensoverschrijdend natuurpark De Zoom - Kalmthoutse heide (Noord-Brabant & Antwerpen) kan het zeker ook om een combinatie van beide gaan. Voor dit gebied zijn effectief een handvol sporadische waarnemingen bekend die tot enkele decennia in de tijd teruggaan, terwijl intussen zowel de 'gewone' waarnemingen, maar vooral de gevonden verkeersslachtoffers er onmiskenbaar sterk in aantal zijn gestegen. De frequentie van goede cameraval-opnames sluit daar nauw bij aan.

Anderzijds kennen we ondertussen ook enkele gebieden waarvan de – inmiddels meerjarige – aanwezigheid van boomarters ons via cameraval-onderzoek bekend is, terwijl we over geen enkele andere waarneming beschikken om tot deze aanwezigheid te besluiten.

Het aantal situaties is momenteel te klein en het tijdsverloop ook nog te kort om er veel conclusies aan te verbinden. Een voorlopige indruk lijkt te suggereren dat detectie via verkeersslachtoffers vooral de gevestigde wijfjes (en hun jonge jongen) onder de radar houdt, terwijl disperserende dieren en seksueel actieve mannetjes (wegens hun grotere home range dan de wijfjes, of als 'floating male') een hogere kans hebben om te sneuvelen onder het verkeer. Net deze laatste categorieën laten niet zo maar toe de vindplaats eenduidig te koppelen aan een vermoedelijke vestiging. Ook onder de jonge dieren leveren enkel deze van minder dan een half jaar oud rechtstreeks bewijs van lokale vestiging, gezien dispersie volgens de bevindingen van Broekhuizen & Müskens (2000) al kan optreden in het najaar van het geboortjaar. Boomarters kunnen tijdens hun dispersie werkelijk 'overal' terechtkomen. Sommige vindplaatsen van verkeersslachtoffers zijn dan ook bizar, gaande van zowat de bosarmste regio in West-Vlaanderen tot in Brussel-stad. Cameravallen daarentegen tonen boomarteraanwezigheid aan in complexe boslandschappen – net daar waar nieuwsgierige natuuronderzoekers bij voorkeur hun camera's plaatsen, en waar kennelijk eerder zelden verkeersslachtoffers gevonden worden.

4. Veranderingen in habitat

Hoewel we nog geen overweldigende zekerheid hebben, heeft het er alle schijn van dat de boomarter zich in Vlaanderen (en in geheel België) de laatste jaren volop inschaart in de trend van opmerkelijke toename die verschillende (middel)grote zoogdiersoorten in onze contreien vertonen, zowel in areaal als in dichtheid. Onder de roofdieren ging het voorheen het duidelijkst over vos en steenmarter, maar intussen ook over o.a. wilde kat, das, otter, wasbeer en inmiddels ook de wolf. De oorzaken daarvan zijn niet altijd duidelijk en kunnen ook verschillen, zoals eerder beschouwd door Van Den Berge & Gouwy (2015). Wellicht zijn hier enkele gemeenschappelijke factoren in het spel, die de nodige triggering opwekken op het moment dat, voor een welbepaalde soort, andere factoren in een gunstige combinatie getreden zijn. Daarbij zullen de soort-specifieke biologische en ecologische kenmerken dit proces differentiëren, zoals snelheid van voortplanting, en capaciteit tot dispersie en tot adaptatie. En uiteraard hangt het resultaat, de 'zichtbaarheid' van zo'n proces in een bepaalde regio, nauw samen met de specifieke voorgeschiedenis van de soort: hoe sterk was de populatie er uitgedund geraakt of hoe ver was zij in areaal teruggedrongen.

Een gemeenschappelijke factor binnen de roofdierengroep, die zeker ook een rol speelt in de (sterk vermoede) comeback van de boomarter, is de gewijzigde houding van mens en maatschappij. Voorheen was uitroeiing noch min noch meer het nagestreefde en niet zelden grotendeels gelukte doel. Parallel met de gewijzigde doelstelling werden ook de meest drastische bestrijdingsmiddelen in verschillende West-Europese landen verboden wegens hun niet-selectieve en niet-humane karakter, zoals de klassieke wildklem en zenuwgiffen. In recente jaren zullen ook de inspanningen op het vlak van landschappelijk natuurherstel stilaan effect hebben, al was het maar om andere, negatieve effecten (zoals toegenomen verkeersinfrastructuur) ten dele te compenseren.

Voor vele van de genoemde roofdiersoorten werd er tot voor kort klassiek van uitgegaan dat zij van nature bijzonder mensenschuw waren. De realiteit is evenwel anders: alleen in de meest ontoegankelijke gebieden was de mens er niet in geslaagd deze soorten (zo goed als) uitgeroeid te krijgen. Maar wanneer zij ongemoeid gelaten worden, en zeker wanneer ze actieve bescherming genieten, blijken zij stilaan 'overall' op te duiken, inclusief in steden en tuinen. Het is een analyse die, voor de wilde kat in Centraal-Europa, inmiddels reeds drie decennia geleden werd gemaakt door Eiberle (1980) en actueel bij de (Vlaamse en Nederlandse) boomarter meer en meer van toepassing lijkt te zijn.

De verdere populatieontwikkeling van boomarters in Vlaanderen belooft dus best interessant te worden. Vlaanderen is immers, vergelijkbaar met Nederland, een van de bosarmste regio's in Europa met een beboste oppervlakte van nauwelijks ca. 10%. Tegelijk is deze bosoppervlakte heel sterk versnipperd en zijn kleine bosjes van hooguit een paar tientallen hectare (vaak ook veel kleiner) veelvoudig talrijker dan de schaarse grotere bossen. Een dergelijke situatie is dan ook totaal onvergelijkbaar met een regio zoals de Franse Ardennen, waar boomarters "in een versnipperd habitat" werden bestudeerd (zie bv. Pereboom et al. 2008; Mergely et al. 2011) maar waar het globale landschap alsnog een dichte mozaïek toont van – naar onze normen – behoorlijk grote bossen.

Precies omdat de Vlaamse (en Nederlandse) situatie zich lijkt aan te dienen als een 'marginaal' leefgebied voor boomarters is zij juist interessanter om nieuwe inzichten te verwerven. Nu reeds hebben we meerdere 'anekdotische' waarnemingen van zaken die we voorheen niet voor mogelijk hielden, laat staan als kenmerkend voor boomarters beschouwden, zoals o.a. vermeld in Gouwy et al. (2015). Het betreft onder meer het gebruik van een populier als nestboom in een kale boomplantage, het ontbreken van een zichtbare latrine bij nestbomen, de aanwezigheid van een latrine *in* een nestboom, het integreren van een kanaal van 20 m breed *binnen* een territorium zodat dit ongeveer dagelijks minstens een keer werd overgezwommen, een succesvolle dispersie over het

brede en drukke scheepvaartkanaal Gent-Terneuzen, het genoeg nemen met kleine bosjes (< 50 ha) als home range, enz.

5. Boomarter versus steenarter

Ook de interactie met de steenarter is iets om verder naar uit te kijken. Deze soort realiseerde in het eerste decennium van deze eeuw een spectaculaire rekolonisatie over geheel Vlaanderen (zie Van Den Berge et al. 2012), van bijna overal afwezig tot nu overal aanwezig – waarbij zij ook naadloos *in* bossen en boslandschappen kon worden geregistreerd. Nu we sinds een vijftal jaren in enkele Vlaamse bossen weet hebben van permanent voorkomen van boomarters, blijken daar nimmer nog steenarters te worden gefotografeerd. De boomarter (b)lijkt in het bos de dominante soort boven de steenarter, waarbij de laatste, wellicht om reden van sterk overlappend en dus concurrerend nichegebruik, ruimtelijk (b)lijkt te moeten wijken.

Ook hier kennen we nog te weinig situaties om er harde uitspraken over te doen en we hebben omgekeerd ook weet van locaties waar zowel steenarter als boomarter zich beide laten registreren op exact dezelfde (lok)plaats, maar het is daarbij (nog) niet duidelijk of het om al dan niet gevestigde dieren gaat. In het (meer) urbane gebied zouden steenarter en boomarter mogelijk wel samen het leefgebied kunnen delen (cf. Goverse & Timmermans 2017).

Veelvuldig bezoek aan de bosrijke Argonne (N-O-Frankrijk) gedurende ruim dertig jaar heeft in elk geval manifest geleerd dat de boomarter er als verkeersslachtoffer véél talrijker te vinden is dan de steenarter, hoewel die er beide, in termen van areaal, gebiedsdekkend voorkomen. De relatieve zeldzaamheid van steenarter-verkeersslachtoffers heeft er mogelijk mee te maken dat steenarters zich, in de dorpen, minder snel laten verrassen door het relatief trage verkeer en/of dat dode dieren er door de bewoners snel van de straten worden weggehaald, maar buiten de dorpen en zeker in de bosregio's zijn er zo goed als uitsluitend boomarters te vinden. Steenarters lijken daar dus quasi te ontbreken.

Deze laatste vaststelling, in combinatie met de aanname dat (opvallend) markeergedrag gekoppeld is aan vestiging, zou aldus een bruikbare inventarisatiemethode voor de boomarter kunnen aanleveren binnen een bestaand areaal. Het is inderdaad opvallend hoe in de Argonnebossen tijdens het voorjaar te allen kanten in het bos systematisch arteruitwerpselen aan te treffen zijn op typische markeerplaatsen zoals liggende boomstammen. In deze periode neemt het sociaal gedrag bij boomarters immers sterk toe, met een opvallende intensifiëring van het markeergedrag en agressie naar seksegenoten, onder invloed van verhoogde concentraties van geslachtshormonen (hoewel in deze periode geen paringen plaatsvinden). De sterk verhoogde territoriumactiviteit valt samen met de periode waarin dispersie van jonge dieren toeneemt, spontaan dan wel actief verjaagd door het moederdier in het vooruitzicht van een nieuw nest jongen. In het vroege voorjaar moeten dan ook heel wat eerstejaars-boomarters op zoek naar een eigen leefgebied en gaan de reeds gevestigde dieren nadrukkelijker hun territorium herbevestigen door verhoogd markeergedrag (cf. Helldin & Lindström 1995).

6. Lacunes in onze kennis

Het zou boeiend en leerrijk zijn, onder meer met betrekking tot landschappelijke barrières en dispersiemogelijkheden, om een dergelijke populatie-ontwikkeling nader te kunnen volgen en documenteren op genetisch niveau. In deze context was het overigens jammer dat geen Vlaamse boommarters in de eerdere Nederlandse analyses (de Groot et al. 2016) werden betrokken, vooral ook vanuit de beschouwingen omtrent de destijds zo zeldzame vondsten van Zuid-Nederlandse en Vlaamse dode exemplaren (cf. Van Den Berge et al. 2000).

De (Vlaamse) boommarter blijft duidelijk een soort waarover nog veel ecologische kennis kan worden vergaard – kennis die onder meer belangrijk kan zijn voor het verdere populatieherstel. Tegelijk zullen hieromtrent ongetwijfeld ook nieuwe vragen rijzen, en valt bijvoorbeeld te verwachten dat vroeg of laat alweer stemmen zullen opgaan over problemen met verhoogde predatie van jachtwild of van zeldzame vogelsoorten zoals wespenspiegelf.

Aldus, om met een ander cliché te eindigen: er is duidelijk nood aan verder onderzoek.

Referenties

Broekhuizen S. & G.J.D.M. Müskens 2000. Geslachtsafhankelijke dispersie bij boommarters *Martes martes* in Midden- en Noord-Nederland. *Lutra* 43 (2): 109-117.

de Groot G.A., T.R. Hofmeester, M. La Haye, H.A.H. Jansman, M. Perez-Haro & H.P. Koelewijn 2016. Hidden dispersal in an urban world: genetic analysis reveals occasional long-distance dispersal and limited spatial substructure among Dutch pine martens. *Conservation Genetics* 17: 111-123.

Eiberle K. 1980. Lehren aus der Verbreitungsgeschichte der mitteleuropäischen Wildkatze. *Schweizerische Zeitschrift für Forstwesen* 131 (11): 965-986.

Gouwy J., K. Van Den Berge, F. Berlengee & D. Vanssevenant 2015. 'Operation Snow Tiger' in Sinaai beëindigd. *INBO Marternieuws* 17. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.

Goverse E. & G. Timmermans 2017. Boom- en steenmarters in Groot-Amsterdam. *Lutra* 60 (2): 93-103.

Helldin J.O. & E.R. Lindström 1995. Late winter social activity in pine marten (*Martes martes*), false heat or dispersal? *Ann. Zool. Fennici* 32: 145-149.

Holsbeek, L., A. Lefevre, J. Van Gompel & R. Vantorre 1986. Zoogdieren - Inventarisatie van Vlaanderen (1976-85). Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming, Gent.

Libois R.M. 2006. L'érosion de la biodiversité: les mammifères, partim "Les mammifères non volants". Dossier scientifique, Université de Liège, Liège.

Mergey M., R. Helder & J.-J. Roeder 2011. Effect of forest fragmentation on space-use patterns in the European pine marten (*Martes martes*). *Journal of Mammalogy* 92 (2): 328-335.

Pereboom V., M. Mergey, N. Villerette, R. Helder, J.-F. Gerard & T. Lode 2008. Movement patterns, habitat selection, and corridor use of a typical woodland-dweller species, the European pine marten (*Martes martes*), in fragmented landscape. *Canadian Journal of Zoology* 86: 983-991.

Van Den Berge K. & W. De Pauw 2003. Boomarter *Martes martes* (Linnaeus, 1758). In: S. Verkem, J. De Maeseneer, B. Vandendriessche, G. Verbeylen & S. Yskout. Zoogdieren in Vlaanderen. Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002. Natuurpunt Studie en JNM-Zoogdierenwerkgroep, Mechelen & Gent, België: 341-348.

Van Den Berge K. & J. Gouwy 2015. Dassen in Vlaanderen: wie zoekt zal vinden. Zoogdier 26 (4): 4-5.

Van Den Berge K., S. Broekhuizen & G.J.D.M. Müskens 2000. Voorkomen van de boomarter *Martes martes* in Vlaanderen en het zuiden van Nederland. Lutra 43 (2): 125-136.

Van Den Berge K., J. Gouwy, F. Berleengee & D. Vansevenant 2012. Populatie-ontwikkeling van de steenarter *Martes foina* in Vlaanderen in relatie tot schaderisico's. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2012 (INBO.R.2012.62), Instituut- voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.

Van Den Berge K., J. Gouwy & R. van Os 2016. Wat is er aan de hand in de grensregio? Een stille comeback van de boomarter. Zoogdier 27 (4): 3-5.

=====
Contact: koen.vandenberge@inbo.be